

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ὑπὸ ΑΡΤΣΙΜΠΑΛΝΤ ΡΟΜΠΕΡΤΣΩΝ

Στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁ ἐπιστημονικὸς Ὑλισμὸς καὶ ὁ Ἰδεαλιστικὸς Μονισμὸς, ἀντιμετώπισαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, σὰν δυὸ ἀνεξάρτητοι τρόποι σκέψεως. Θεωρητικὰ ἦταν ἀντίθετοι, πρακτικὰ ὅμως εἶχαν πολλὰ κοινὰ σημεῖα.

Ὁ τυπικὸς χωρισμὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα, ὅταν ἡ χρησιμοποίησις τῆς ὕλης ἀπὸ τὸν Μπέρκλεϋ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος ἀπὸ τὸ Χιούμ, ἀνάγκασε τοὺς φιλοσόφους νὰ στραφοῦν σὲ ζητήματα, πού οἱ ἐπιστήμονες μπορούσαν νὰ τ' ἀγνοοῦν. Περιορίζοντας τὸν ἔξωτερικὸ κόσμον σὲ σύστημα ἐννοιῶν, ὁ Μπέρκλεϋ βάζει τὶς ἀρχικὰς ὑποθέσεις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης σὲ δοκιμασία. Περιορίζοντας τὴν ἔννοια τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, σὲ ἕναν ἀπλὸ κοινὸ συνδυασμὸν ἰδεῶν, ὁ Χιούμ ἔκανε λογικὰ ἀδύνατον τὸ νὰ συμπεραίνῃ κανεὶς τὸ παρελθόν, ἢ νὰ προλέγῃ τὸ μέλλον. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης, ὅπως ὁ θεολόγος τῆς παροιμίας «κοίταξε τὶς δυσκολίες κατὰ πρόσωπον καὶ περνοῦσε». Θὰ μπορούσε νὰ εἶχε πῆ, παρωδῶντας τὸ Δρα Τζόνσον : «Ξέρομε ὅτι ἡ αἰτιότητα ὑπάρχει καὶ ὅτι ὑπάρχει καὶ γι αὐτὴ τέλος». Δικαιώθηκε, διότι τὰ πορίσματα καὶ οἱ προβλέψεις του βγῆκαν σωστά. Ὁ φιλόσοφος ὅμως, ὄφειλε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς. Αὐτὸ ὁδηγεῖ μέσον τοῦ ἔργου τοῦ Κάντ καὶ τῶν διαδόχων του, σὲ ποικίλα συστήματα Ἰδεαλισμοῦ, πού ὅλα ἔχουν κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι ταυτίζουν τὴ διάνοια στὴ βαθύτερη οὐσία τῆς μετὰ τὸ ἴδιον τὸ σύμπαν. Ἰδεα-

λισμός τέτοιας μάρκας, ἂν καὶ τυπικὰ ἀντίθετος πρὸς τὸν Ὑλισμὸ ἔχει ἂν τὸν ἐξηγήσωμε μὲ εἰλικρίνεια, σπουδαῖα κοινὰ σημεῖα μαζί του. Κι οἱ δυὸ ἀποκλείουν τὴν πίστη σ' ἓνα Θεὸ μεταφυσικό· κι οἱ δυὸ θεωροῦν τὴν πορεία τῶν γεγονότων στὸ χρόνο ὡς ἀναλλοίωτα καθωρισμένα· κι οἱ δυὸ περιορίζουν τὸ πεπερασμένο ἄτομο σὲ ἓνα φευγαλέο τρόπο τῆς μιᾶς καὶ μόνης πραγματικότητας. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ εἴτε ὡς ὕλη ἐπισημειωθῆ, εἴτε ὡς πνεῦμα, δὲ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ ἰδιαίτερο τοῦτο ἀποτέλεσμα.

Ὁ Ἰδεαλισμὸς ὅμως κάνει προφορικὴ συνδιαλλαγὴ μὲ τὴν ὀρθοδοξία, ἐνῶ ὁ Ὑλισμὸς ὄχι· καὶ ὁ πειρασμὸς νὰ προτείνῃ καὶ νὰ δέχεται τέτοιες προφορικὲς συμφιλιώσεις εἶναι πάντα ἰσχυρὸς σὲ Πανεπιστήμια, πού βρῖσκονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο κληρικῶν. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἡ Ἀγγλικὴ Ἐγελιανὴ κίνησις ἦταν δημοφιλὴς στοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους, ὥσπου ἡ δημοσίευσίς τοῦ «*Ἐμφάνισις καὶ πραγματικότητα*» τοῦ Μπράντλεϋ ἔδειξεν ὅτι ἡ συμφιλίωσις μὲ τὴν ὀρθοδοξία δὲν ὑπῆρξε ποτὲ τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνα ρηματικὸ τέχνασμα. Ἀπὸ τότε ὁ Ἰδεαλισμὸς εἶχε τὴν τάση νὰ γίνετα ὅλο καὶ πιὸ καθαρὰ ἀνορθόδοξος.

Ἀκόμη καὶ πρὶν νὰ ἐμφανισθῇ τὸ *μέγα ἔργο* τοῦ Μπράντλεϋ, ἡ μπλόφα τῶν αὐτόκλητων ἀπολογητῶν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἀπὸ τὸν Ἐ. Μπέλφορτ Μπάξ (1854—1926), ὁ ὁποῖος μὲ σειρά ἔργων πού ἀπλώνονται σὲ μεγάλη ἱστορικὴ περίοδο (ἔγχειρίδιον Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας 1885, τὸ *Πραγματικό, τὸ Δογικὸ* καὶ τὸ *Ἄλογο* 1920) ἐξύψωσε τὸ στοιχεῖο τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς θελήσεως (ἢ ὅπως τὸ θέτει, τὸ Ἄλογο) ἀντίθετα πρὸς τὴν Ἐγελιανὴν τάση, πού ἔβρισκε στὴ σκέψις ἢ στὴ γνώσις τὴ μόνη βάση τοῦ πραγματικοῦ. Αὐτὸ ἦταν μιὰ προσέγγισις, ἀπὸ ὁρισμένους ἀπόψεις, πρὸς τὴ θέσις πού εἶχαν πάρει ὁ Σοπενάουερ καὶ ὁ Χάρτμαν, χωρὶς ὅμως τὴν ἀπαισιοδοξία τῶν σοφῶν αὐτῶν. Μὲ τὴν ἐπιμονὴ αὐτὴ ὅτι ἡ *ἄλογη πορεία* ἦταν ἓνα ὕστατο γεγονὸς μέσα στὸ σύμπαν, ὁ Μπάξ συνδύαζε καὶ μιὰ πίστις στὴν πραγματικότητά τοῦ τυχαίου, ὡς ἀντίθετου πρὸς τὸ νόμο.

Κάθε συγκεκριμένο γεγονός, ὑποστήριζε, περιέχει μέσα του

δυὸ στοιχεῖα· ἓνα λογικὸ στοιχεῖο, πὺ θὰ μπορούσε ἡ σκέψη νὰ τὸ συλλάβῃ, ἐξηγούμενο ἐπιστημονικὰ ὡς ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα προηγουμένων, καὶ ἐπὶ πλέον πὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὸ τὸ προείπῃ· καὶ ἓνα ἄλογο στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲ θὰ μπορούσε οὔτε νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ προηγούμενα, οὔτε νὰ προβλεφθῇ καὶ τὸ ὁποῖο καταντᾷ πράγματι νὰ εἶναι τύχη. Καὶ τὰ δυὸ ἦταν ὕστατες «ρίζες τῆς πραγματικότητος» ἢ τύχη ὅμως εἶναι χωμένη βαθύτερα ἀπὸ τὸ νόμο.

Ἡ σκέψη τοῦ Μπάξ ξεχώριζε ἀκόμη ἕπερισσότερο μὲ τὴν ἀξιόλογη φιλοσοφικὴ διερεύνησή του πάνω στὴ δυνατὴ μέλλουσα ἀνάδυση μιᾶς ἐνιαίας κοινωνικῆς συνειδήσεως, ἢ ὁποία θὰ ὀλοκλήρωνε τὶς ἀτομικὲς ζωὲς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως ἡ ἀτομικὴ ζωὴ ὀλοκληρώνει τὶς ζωὲς τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ σῶμα. Ὁ Ἐρ. Μπέρξων ἔσπρωξε τὴν ἄποψη γιὰ τὸ «ἄλογο» σὲ συμπεράσματα πὺ ἐντυπωσιακὰ (*Δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως* 1889, *Δημιουργικὴ Ἐξέλιξις* 1907), ὅπου ἀρνεῖται ὀλωσδιόλου τὸ τελικὸ κῦρος τῶν διανοητικῶν κρίσεων. Γι' αὐτὸν καθὼς καὶ γιὰ τὸ Σοπενάουερ, τὸ καθ' αὐτὸ πρᾶγμα, εἴτε στὸν ἄνθρωπο εἴτε στὴν ἐξωτερικὴ φύση, εἶναι ἡ ἄλογη παρώθησις — ἡ ζωϊκὴ ὀρμη. Ὁ Μπέρξων ὅμως μὲ τὸν τρόπο πὺ πραγματεύεται τὸ χρόνο ἀπομακρύνεται ἀπ' ὀλους σχεδὸν τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους.

Γενικὰ γιὰ τὴν Ἰδεαλιστικὴν σχολήν, ὁ χρόνος εἶναι μιὰ μορφή μόνον, κατ' ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ νοῦς οὐσιαστικὰ ἄχρονος, ἀπολαμβάνει τὴν αὐτογνωσίαν. Γιὰ τὸ Μπέρξων τουναντίον, ἡ ὀθησις πίσω ἀπὸ ὀλα τὰ πράγματα εἶναι ὁ χρόνος — εἶναι πραγματικὰ ὁ μόνος χρόνος ἄξιος τοῦ ὀνόματός του. Ὁ χρόνος μὲ τὸν ὁποῖο ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸν ὁποῖο μετροῦμε μὲ τὰ ρολόγια εἶναι ἓνα πλάσμα τῆς διάνοιας φτιαγμένο κατ' εἰκόνα τοῦ χώρου καὶ μὴ πραγματικὸ, ὅπως ὁ χώρος. Ἡ ἀπόπειρα νὰ τὸν πάρωμε ὡς πραγματικὸν, εἶναι πηγὴ ὀλων ἐκείνων τῶν παιγνιδιῶν καὶ τῶν ἀντιθέσεων, ὅπως τοῦ Ἀχιλλέου καὶ τῆς Χελώνας, τὰ ὁποῖα ἔχουν βασανίσει τοὺς φιλοσόφους ἀφότου ὕπαρχει φιλοσοφία.

Ὁ ἀληθινὸς χρόνος, ὁ χρόνος πὺ «αἰσθανόμαστε — ὅπως

λέμε — μέσα στα κόκκαλά μας» δὲν εἶναι δυνατὸ ἀλήθεια καθόλου, νὰ συλληφθῆ ἀπὸ τὴ σκέψη, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴν ἐνόραση. Διότι σύμφωνα μὲ τὸ Μπέρξων, ἡ ἐνόραση εἶναι ἱκανὴ νὰ συλλάβῃ τὴν ὑστατὴ πραγματικότητα, τὴν ὁποία ἡ διάνοια παραποιεῖ μόνο. Ὁ νοῦς εἶναι ἕνα ὄργανο ποὺ ἀναπτύσσεται σὲ ἕνα εἶδος ζωντανῶν ὄντων ἀπὸ τὰ σπονδυλωτά, γιὰ νὰ τὰ βοηθῆ ν' ἀντιμετωπίζουν τὸ περιβάλλον τους καὶ ἔχει κάποια χρησιμότητα στὸν περιορισμένο τοῦτο κύκλο. Ἄλλα πλάσματα (τὰ ἔντομα π.χ) πορεύονται πολὺ καλὰ χωρὶς αὐτόν, καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ ρίξῃ κάποιο φῶς στὰ σκοτεινὰ αἰνίγματα τῆς ζωῆς. Ὁ Μπέρξων ὑποστηρίζει τὴ θεωρία του μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴ βιολογία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ ἀμφισβητήθηκαν ὡς ἀνακριβῆ.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ καταλάβῃ εὐκόλα τὶς δυσκολίες τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ποὺ ἐπιχειρεῖ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ ταπεινώσῃ τὸ πραγματικὸ ὄργανο, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ ἡ ἴδια ἐργάζεται.

Τὰ μεγαλύτερα ὀνόματα μέσα στὴν πρόσφατη ἱστορία τοῦ Ἰδεαλισμοῦ, εἶναι τῶν Ἰταλῶν φιλοσόφων, Μπενεντέτο Κρότσε καὶ Τζιοβάνι Τζεντίλε. Οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν ἰδέα περὶ τοῦ νοῦ, ἢ πνεύματος, ὅτι εἶναι ἡ βαθύτερη οὐσία τῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ ὅπως ὁ Σοπενάουερ καὶ ὁ Μπάξ, ἀπορρίπτουν κάθε πίστη σὲ προσωπικὸ καὶ προνοιακὸ Θεό. Καὶ οἱ δύο ὑποστηρίζουν τὴν ὑστατὴ πραγματικότητα τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία γι' αὐτό, τῆς ἱστορίας, ποὺ εἶναι ἡ προοδευτικὴ ἐπίτευξη τῆς αὐτογνωσίας μὲ τὸ παγκόσμιο πνεῦμα.

Πρὶν κλείσῃ ὅμως ἡ ἑκατονταετηρίδα εἶχεν ἀρχίσει κάποια διάσπαση σὲ ὅλη τὴν παράταξη τοῦ Ἰδεαλιστικοῦ Μονισμοῦ. Ὁ Οὐίλλιαμ Τζαίημς (1842—1910) ὁ διαπρεπὴς Ἀμερικανὸς ψυχολόγος, ἀσχολήθηκε στὴ φιλοσοφία του (*Ἡ θέληση τοῦ Πιστεῦειν* 1897, *Ἐνα Πολυκρατικὸ Σύμπαν* 1909), πρῶτος καὶ τελευταῖος μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς προσωπικῆς ἐλευθέρως θελήσεως καὶ ἂν εἶναι δυνατό, τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας, ποὺ καὶ οἱ δύο, ὁ Ἰδεαλιστικὸς Μονισμὸς καὶ ὁ Ἐπιστημονικὸς Ματεριαλισμὸς ἀπόκλειαν ἐξίσου. Γι' αὐτὸ ἀπέρριπτε ὁλόκληρη τὴ θεωρία τῆς γνώσης, ποὺ εἶχε δημιουργήσῃ ὁ Κάντ καὶ οἱ διάδοχοί του.

Σύμφωνα με τὴ θεωρία αὐτὴ ἡ γνώση μας γιὰ τὶς ἀλήθειες (δηλ. τὶς ἀλήθειες τῶν μαθηματικῶν), πού εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ ὀρισμένο τόπο καὶ χρόνο, ὀφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι ὁ κόσμος στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο, ἦταν στὴ βαθύτερη οὐσία του ἕνα μὲ τὸ νοῦ καί, ἔνεκα τῆς ἐνότητος αὐτῆς, κάτω ἀπὸ ἀναλλοίωτους νόμους. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ ὅμως ξεχώριζε τὸ θεωρητικὸ λογισμό, πού μᾶς ὑποχρῶνε νὰ θεωροῦμε τὰ γεγονότα ὡς ἀμετάτρεπτα καθορισμένα ἀπὸ τὸν πρακτικὸ λογισμό, ὁ ὁποῖος μᾶς ὑποχρῶνε πάλι νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐκλογή ἦταν ἐλεύθερη. Ἡ ἐλευθερία ἦταν γιὰ τὸν Κάντ ἕνα *πρακτικὸ αἶτημα*.

Ἐκεῖνο πού ἔκανε ὁ Τζαίημς, ἦταν νὰ πετάξῃ τὸ θεωρητικὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ καὶ νὰ ἀπλώσῃ τὸ πρακτικὸ μέρος, ἔτσι πού νὰ καλύψῃ τὴ γνώση καὶ τὴν πράξη. Ἔτσι ὅλες οἱ πεποιθήσεις καταντοῦν πρακτικὰ αἰτήματα. Δοκιμὴ τῆς ἀλήθειας μιᾶς πεποιθήσεως εἶναι ἀπλῶς ἡ *λειτουργία* της. Ὅπου ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἀβάσιμη, εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ δεχτοῦμε τὴ γνώμη πού λειτουργεῖ καλύτερα, δηλαδή πού μᾶς βοηθεῖ καλύτερα στὴ ζωὴ. Μελετῶντας τὸ φυσικὸ κόσμον παραδεχόμεσθε ὅτι ὑπάρχουν ἀμετάβλητοι νόμοι, διότι ἡ πίστη αὐτὴ μᾶς βοηθεῖ νὰ ἐπιδρούμε στὰ φυσικὰ γεγονότα· ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας ἔχομε τὴν ἐλευθερία νὰ πιστεύωμε στὴν ἐλεύθερη θέληση καὶ στὴν ἀθανασία, ἂν αὐτὸ μᾶς βοηθῇ νὰ ζήσωμε τὴ ζωὴ μας. Ἀλήθεια εἶναι ἡ ὠφέλεια καὶ ὠφέλεια εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Θὰ ἰδοῦμε ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ γνωστὴ ὡς Πραγματισμός, ἔχει σπουδαῖα κοινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Μπέρξων, ἰδίως τὸν περιορισμὸ τῆς λογικῆς κρίσης σὲ ἀπλὸ μέσο, μὲ τὸ ὅποιο ὁ νοῦς ἀντιδρᾷ στὶς καταστάσεις. Ὁ Μπέρξων ὅμως μένει οὐσιαστικὰ Ἰδεαλιστῆς Μονιστῆς. Ἡ *Ζωϊκὴ Ὁρμὴ* του, ὅπως ἡ *θέληση* τοῦ Σοπενάουερ εἶναι ἕνας μόνος ἀδιαίρετος παράγοντας, ὁ ἴδιος σὲ ὅλα τὰ ἄτομα καὶ ἡ ὕλη νοεῖται (κάπως σκοτεινὰ) ὡς ἕνα εἶδος ξεπεσμοῦ, ἢ ἕνα ὑπο-προϊὸν τοῦ νοῦ. Οἱ Πραγματιστῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πετοῦν τὸν Μονισμὸ στὸν ἀνεμὸ νοῦς γι' αὐτοὺς σημαίνει μόνον τὴν πεπερασμένη προσωπικότητα, καὶ ἀλήθεια εἶναι ἐκεῖνο πού ἐργάζεται γιὰ τὸ ἄτομο. Ἔτσι σύμφωνα μὲ τὸν Πραγματισμὸ, κάθε ἄτομο ἔχει

τὴν ἀλήθεια του καὶ δικαιούται νὰ ἔχη τὴ δική του φιλοσοφία. Ἐὰν καὶ ἀρχικὰ ὁ Τζαίημς τὴν ἐπικαλέστηκεν, ὡς ὄργανο θρησκευτικῆς ἀπολογίας, μιὰ τέτοια θεωρία ἂν τὴν σπρώξωμε σὲ συμπεράσματα, μπορεῖ νὰ καταλήξῃ μόνο σὲ τέλειο σκεπτικισμό. Οἱ κυριώτεροι ζῶντες ἀντιπρόσωποι τῆς εἶναι ὁ Φ. Κ. Σ. Σίλλερ στὴν Ἀγγλία καὶ ὁ κ. Ντιούεη στὴν Ἀμερική. Ὁ Σίλλερ (Ἄξιωμα ὡς Αἰτήματα, στὸ συμπόσιο *Προσωπικὸς Ἰδεαλισμὸς* 1903, *Δογικὴ πρὸς Χρῆσιν* 1929) ἀντιπροσωπεύει τὴ συντηρητικὴ καὶ ἀπολογητικὴ τάση τοῦ Πραγματισμοῦ· ὁ Ντιούεη (Μελέτη στὴ Λογικὴ θεωρία 1903, Ἐμπειρία καὶ Φύση 1925) τὴ ριζοσπαστικὴ καὶ σκεπτικιστικὴ πλευρὰ του.

Κατὰ τὴ μελέτη τοῦ Μπερξωνισμοῦ καὶ τοῦ Πραγματισμοῦ προβάλλει μιὰ ἐρώτηση, στὴν ὁποία τὰ συστήματα αὐτὰ δὲ φαίνεται νὰ δίνουν ἰκανοποιητικὴ ἀπάντηση.

Ἐὰν οἱ κρίσεις μας δὲν ἀντιπροσωπεύουν ὅπωςδήποτε ἓνα κόσμον γεγονότων, ἀνεξάρτητων ἀπὸ αὐτές, πῶς μποροῦν νὰ ἔχουν ἔστω καὶ πρακτικὸ κῦρος; Ἐὰν, ὅπως λέει ὁ Μπερξων, ἡ διάνοια παραποιῇ μόνο τὴν πραγματικότητα, ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ ἀπομένουσα ἀξία τῆς; Ἐὰν, ὅπως λένε οἱ Πραγματιστές, ἡ σκέψη εἶναι ὄργανο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιδρούμε πρὸς τὸ περιβάλλον μας, δὲν πρέπει οἱ οὐσιώδεις μορφές τῆς ἀπὸ αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονός, νὰ μᾶς λένε κάτι γιὰ τὴ γενικὴ φύση τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ; Ὁ κόσμος θὰ ἦταν ἔστω κι ἓνα «Πρακτικὸ αἶτημα» ἂν δὲν ἦταν τίποτα *περισσότερο*, ἀπὸ ἓνα πρακτικὸ αἶτημα;

Ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ πλευρὰ, κέρδισεν ἔδαφος ἡ πεποίθηση, ὅτι ἡ ὑπεράσπιση τῶν ἀγαπημένων πεποιθήσεων τοῦ «ἀπλοῦ ἀνθρώπου» πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ λιγώτερο ἀμμόδη θεμέλια, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ δίνει ὁ Ἰδεαλισμὸς ἢ ὁ Πραγματισμὸς. Μερικοὶ φιλόσοφοι τοῦ Oxford π.χ. ὁ Θωμᾶς Κέηζ (συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ, *Μεταφυσικὴ*, σὲ διάφορες ἐκδόσεις τῆς Βρετανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας) ὁ Ἴ. Κούκ Οὐτλσον καὶ ὁ Χ. Α. Πρίτσαρτ (Θεωρία τῆς Γνώσεως τοῦ Κάντ 1909) ἀπὸ κοινοῦ πετοῦσαν σὰν σαβούρα, ὄχι μόνο τὸν Κάντ ἀλλὰ καὶ τὸ Μπερξων καὶ ξαναγυρίζοντας στὸν ἀκριβολόγον Δυϊσμὸ τοῦ Ντεκάρτ, ἐπέμει-

ναν στην πλήρη αμοιβαία ανεξαρτησία τῶν νοουμένων αντικειμένων καὶ τοῦ νοοῦντος νοῦ. Ὁ Ρεαλισμὸς ὅταν τὸν παρουσίασαν ἔτσι, εἶχε πολὺ διαφορετικὰ ἀποτελέσματα, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν διανοηθῆ οἱ γεννήτορές του. Τὸ πρῶτο του ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ φέρη πάλι στὴ μέση τὸ πρόβλημα τῆς σχετικῆς κατάστασεως τῶν «Πρωταρχικῶν» καὶ τῶν δευτερευουσῶν Ἰδιοτήτων. Ἄν παραδεχτοῦμε τὴν ανεξαρτησία τῶν φυσικῶν αντικειμένων, ἄραγε ὅλες οἱ ιδιότητες, ποὺ μᾶς φαίνονται ὅτι ἀνήκουν σ' αὐτὰ εἶναι πραγματικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν αντικειμένων ἐκείνων; ἢ, οἱ πρωταρχικὲς ιδιότητες (Ἐκταση καὶ Ἀντίσταση) εἶναι πραγματικὲς καὶ οἱ δευτερεύουσες (χρῶμα, ἦχος, θερμότητα κ.λπ.) φαινομενικὲς μόνο; Οἱ Ρεαλιστὲς τοῦ Oxford παραδέχτηκαν τὴν τελευταία καὶ κοινότερη ἄποψη. Αὐτὴ ὅμως παρουσίαζε χεροπιαστὲς δυσκολίες· διότι εἶναι δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νὰ σκέπτεται κανεὶς πρωταρχικὲς ιδιότητες, ποὺ νὰ μὴν ἔχουν πάνω τους κολλημένη καὶ κάποια δευτερεύουσα καὶ ὄχι λιγώτερο δύσκολο νὰ προσδιορίζη τὴν κατάστασιν τῶν δευτερευουσῶν, ἂν αὐτὲς δὲν ἀνήκουν οὔτε στὸ νοοῦντα νοῦ, οὔτε στὸ νοούμενο ἀντικείμενο. Γι' αὐτὸ Ρεαλιστὲς φιλόσοφοι σηκώθηκαν γρήγορα καὶ ἰσχυρίστηκαν ὅτε καὶ τὰ δύο εἶδη ἦταν ιδιότητες φυσικῶν αντικειμένων καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ κάθε νοοῦντα νοῦ.

Οὔτε στὸ τέλος στάθηκε δυνατό νὰ ζέψουν τὸ Ρεαλισμὸς στὴν ὑπηρεσία τῆς καθιερωμένης θρησκείας. Πολλοὶ φιλόσοφοι μὲ ἰσχυρὴ κλίση πρὸς τὸν Ἐπιστημονικὸ Ὑλισμὸ, βλέπουν σ' αὐτὸν μίαν ἀπάντησιν πρὸς τὸ Αἴνιγμα, ποὺ εἶχε σπαταλήσει τὴ σκέψιν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μπέρκλεϋ. Δέχονται καὶ ἐξαίρουν τὴν ανεξαρτησία καὶ τὴν Ὑστατὴ Πραγματικότητα τῶν φυσικῶν αντικειμένων καὶ δὲν ἔχουν διάθεσιν νὰ σκοτιστοῦν πολὺ γιὰ τὴ συμπληρωματικὴ θεωρία τῆς ανεξαρτησίας καὶ τῆς Ὑστατῆς Πραγματικότητος τοῦ νοοῦντος νοῦ. Ὁ Σάμουελ Ἀλεξάντερ, ὁ σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τοῦ «Νέου Ρεαλισμοῦ» εἰσηγήθηκε μιὰ φιλοσοφία (Χῶρος, χρόνος καὶ Θεότητα 1920) στὴν ὁποία πρωταρχικὴ οὐσία τῆς Πραγματικότητος εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος ἢ «χῶρο - χρόνος». Ἀπὸ αὐτὸν ξεπήδησε ἡ ὕλη μὲ τὴν πρωταρχικὴ καὶ τὴ δευτερεύουσα ποιότητα ἀπὸ τὴν ὕλη σὲ

μεταγενέστερο στάδιο ξεπήδησεν ὁ νοῦς καὶ ἀπὸ τὸ νοῦ θὰ ἀναπηδήσῃ τελικὰ ἢ Θεότητα, ἕνας τρόπος ζωῆς, πὺν ξεπερνᾷ τόσο τὸ νοῦ, ὅσο ὁ νοῦς ξεπερνᾷ τὴν ὕλη καὶ ἡ ὕλη τὸν ἀπλὸ χῶρο - χρόνο. Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσῃ κάποια ὁμοιότητα τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς μετὰ τὴ θεωρία τῆς Ἐναδύσεως ἑνὸς αὐτοκυβέρνητου νοῦ τοῦ Μπάξ. Ἀπὸ τὸν Ἀλεξάντερ ὁμως, ὅπως καὶ ἀπὸ ἄλλους Νεορεαλιστές, ἡ μὴ ἐξάρτηση χῶρου, χρόνου καὶ ὕλης ἀπὸ τὸ νοοῦντα νοῦ ἀναγνωρίζεται μετὰ «φυσικὴ εὐλάβεια». Στὴν περιγραφή τῶν συστημάτων τοῦ Μπάξ καὶ τοῦ Ἀλεξάντερ κάναμε χρῆση τῆς λέξης «ἐναδύομαι». Αὐτὴ ὁμως χρειάζεται μιὰ σύντομη ἐξήγηση. Ἡ ἐπιστῆμη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γαλιλαίου ἐπιδίωξε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φυσικὸ κόσμον μετὰ τὰ ὕλικά μόρια, πὺν κινουῦνται σύμφωνα μετὰ μαθηματικὸς νόμους καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι καὶ ἄνθρωποι τῆς Ἐπιστῆμης, πὺν ἦταν Ὑλιστές, ζήτησαν νὰ ἐκτείνουσαν τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ στὸ διανοητικὸν κόσμον. Στὶς σφαῖρες τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Ἀστρονομίας, ἡ προσπάθεια εἶχε ἀπεριόριστη ἐπιτυχία, ἐπιτυχία πὺν ἔκανε δύσκολον γιὰ τὸν κοινὸ ἄνθρωπον, νὰ πάρῃ στὰ σοβαρὰ τὶς λογικὰς δυσκολίας, πὺν ἔβγαλαν στὴ μέση, ὁ Μπέρκλεϋ, ὁ Χιούμ καὶ οἱ ἐπόμενοι φιλόσοφοι. Ἦταν ὀλοφάνερο ὁμως, ἀκόμη καὶ στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅτι ὑπῆρχαν προσκόμματα ἐντελῶς ξεχωριστὰ ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς γνώσεως, τὰ ὁποία ὁ Ἐπιστημονικὸς Ὑλισμὸς δὲν εἶχεν ὑπερηδῆσει.

Πρῶτον: Ἡ ἐπιστῆμη ἐννοεῖ νὰ ἐξηγῆ τὶς δευτερεύουσες ιδιότητες τῶν ἀντικειμένων (χρῶμα, ἦχο, θερμότητα κ.λ.π.) ὡς ἀποτελέσματα ἀοράτων κινήσεων. Τὸ πείραμα λοιπὸν παρέχει ἀρκετοὺς λόγους νὰ πιστέψωμε, ὅτι τὰ ἀόρατα τεμαχίδια (μόρια ἄτομα ἠλεκτρόνια καὶ πρωτόνια) ὑπάρχουν καὶ ὅτι οἱ κινήσεις τους σχετίζονται μετὰ νόμων, πὺν μποροῦν νὰ ἐξακριβωθοῦν μετὰ τὴν ἀντίληψη πὺν ἔχομε γιὰ τὶς δευτερεύουσες ιδιότητες. Μὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ, γιὰ τὶ οἱ αἰθέριες ἢ οἱ ὕλικες δονήσεις μιᾶς ὀρισμένης συχνότητας, θὰ ἔφτιαναν ὀρισμένο χρῶμα, ὀρισμένον ἦχο ἢ ὀρισμένο αἶσθημα θερμότητας ἢ ψύχους, μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο πὺν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ γιὰ τὸ διώνυμον θεώρημα εἶναι σωστὸ, ἢ γιὰ τὸ ἢ γῆ κινεῖται γύρω στὸν ἥλιον σὲ ἔλλει-

πτική σχεδόν τροχιά. Στις δυὸ τελευταῖες περιπτώσεις, τὸ θεώρημα πὸν πρόκειται ν' ἀποδειχτῆ, εἶναι, ἢ μπορεῖ νὰ περιοριστῆ σὲ μιὰ μαθηματικὴ ἐξίσωση· στὴν περίπτωση τῶν δευτερευουσῶν ἰδιοτήτων, αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατό, διότι τὰ γεγονότα πὸν θὰ συσχετιστοῦν διαφέρουν στὸ *Εἶδος*.

Δεύτερο : Οἱ νόμοι τῆς Χημείας δὲν εἶναι τόσο, ὅσο μπορεῖ νὰ φαίνονται τώρα, ἐξηγήσιμοι μὲ τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς. Ὁ χημικὸς βρίσκει ὅτι δύο μέρη ὑδρογόνου συνδυάζονται πάντα μὲ ἓνα ὄγκο ὀξυγόνου γιὰ νὰ κάνουν τὸ νερό· καὶ γιὰ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ ἀποδίδει σὲ κάθε ἄτομο ὀξυγόνου μιὰ «συγγένεια» γιὰ δύο ἄτομα ὑδρογόνου, λέει ὅτι τὸ ὀξυγόνο εἶναι διατομικὸ καὶ τὸ ὑδρογόνο μονατομικόν. Μὰ τίποτα ἀπὸ αὐτὰ πὸν μᾶς λέει ὁ φυσικὸς γιὰ τὴν ἠλεκτρικὴ σύσταση τῶν ἀτόμων ὀξυγόνου καὶ ὑδρογόνου δὲν ἀποδεικνύει *γιατὶ* τὸ ὀξυγόνο εἶναι κατ' ἀνάγκη διατομικὸ καὶ τὸ ὑδρογόνο μονατομικόν,

Τρίτο : Τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως δὲν ἐξηγοῦνται μὲ τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Ἡ ζωὴ εἶναι τελολογικὴ· ἢ ἴδια ἢ ἀντίληψη στὴν ὁποία ὁ Ντάρβιν βρῆκε τὸ κλειδὶ πρὸς τὴν «ὀργανικὴ ἐξέλιξη» ἢ ἀντίληψη «τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴ ζωὴ» προϋποθέτει ὀργανισμοὺς πὸν *προσπαθοῦν* νὰ συνεχίσουν τὴ ζωὴ τους.

Δὲν ὑπάρχει τίποτα τέτοιο στὰ γεγονότα, πὸν μελετᾷ ὁ φυσικός, ἢ ὁ χημικός, ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε τὴν πάλῃ αὐτῆ. Τὸ ἴδιο ἐφαρμόζεται σὲ βαθμὸ κατὰφανέστερο, στὴ συνείδηση καὶ στὴ γνώση. Κι ἐδῶ πάλι τὸ πείραμα δίνει ἐπαρκεῖς λόγους νὰ πιστέψωμε ὅτι ἡ πνευματικὴ μας πορεία σχετίζεται ἀναλλοίωτα μὲ φυσικὲς ἢ χημικὲς μεταβολὲς στὸν ἐγκέφαλο. Μὰ δὲ μπορεῖ ν' ἀποδειχτῆ, *γιατὶ* κινήσεις ἢ μόρια στὸν ἐγκέφαλο θὰ γεννοῦσαν τὴ μοναδικὴ ἐκείνη σχέση μεταξύ μας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὴν ὁποία ὀνομάζομε γνώση ἢ ἐνημέρωση.

Γι' αὐτὸ οἱ ἐπιφυλακτικοὶ σοφοὶ ἔχουν παρατήσει τὴν ἀπόπειρα νὰ ἐξηγήσουν ὀλόκληρό τὸ σύμπαν μὲ τὴν ὕλη καὶ τὴν κίνηση. Ὁ ὕλιστις εἶναι ἐλεύθερος φυσικὰ νὰ σταθεροποιήσῃ τὴ θεωρία του σὲ μιὰ μορφή, πὸν τὴ θεωρεῖ ἀπροσμά-

χητη από την κριτική της λογικής· αλλά ο παλαιός υλισμός του La Mettrie, του D'Holbach, του Cabanis και του Moleschott πέθανε. Φιλόσοφοι που αναγνωρίζουν το γεγονός αυτό, υιοθέτησαν τη λέξη *ανάδυση* για να δείξουν ότι αν και η συνείδηση προϋποθέτει οργανική ζωή, ή ζωή χημικές ενώσεις, και ο χημικός συνδυασμός, το φυσικό άτομο, όμως σε καμιά από τις περιπτώσεις αυτές δε μπορεί το μεταγενέστερο φαινόμενο να εξαχθεί από το προηγούμενο. Σε τέτοια περίπτωση λέγεται ότι το επόμενο φαινόμενο «*αναδύεται*» από το προηγούμενο και όλη η σειρά ονομάζεται *αναδυόμενη εξέλιξη*, για να ξεχωρίσει από τη μηχανική εξέλιξη — την απλή αναπροσαρμογή της ύλης στο χώρο και στο χρόνο — στην οποία ο Έρ. Σπένσερ π.χ. επιδίωξε να περιορίσει την πορεία του κόσμου.

Η φιλοσοφία του Άλεξάντερ όπως είδαμε, είναι θεωρία της *αναδύσεως*, Άλλοι αξιοσημείωτοι έρμηνευτές της *αναδυόμενης εξέλιξης* είναι ο Κ. Λόιντ Μόργκαν, ο δημιουργός του δρου και ο Κ. Ντ. Μπρόντ (συγγραφέας του : *Ο νους και η θέση του στη Φύση 1925*). Μπορεί να τεθεί το ερώτημα, αν η θεωρία της *ανάδυσης* κάνει πράγματι τίποτα περισσότερο από το να κολλᾷ μιὰ νέα ετικέτα στο πρόβλημα.

Η φιλοσοφία είχεν επηρεαστή πλατύτερα με την υιοθέτηση στη Φυσική της θεωρίας της *σχετικότητας*, ή οποία διακηρύττει ότι το γεωμετρικό σχέδιασμα που μᾶς ἔδωκεν ο Εὐκλείδης δὲν ἐξυπηρετεῖ πιά τις ἐπιστημονικὲς ἀνάγκες. Ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Νεύτων δέχτηκαν τὸ σχέδιασμα ἐκεῖνο χωρὶς συζήτηση ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι τὸ πῆραν ἐπίσης χωρὶς συζήτηση ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πράγματι πίστευαν μαζί με τὸν Κάντ, ὅτι τὰ ἀξιώματα τοῦ Εὐκλείδη ἦταν ἓνα μέρος ἀπὸ τις πρωταρχικὲς ἐπινοήσεις τοῦ νοῦ καὶ γίνονταν γνωστὰ μετὰ τὴν καθαρὴ ἐνόραση. Γιὰ αἰῶνες λοιπὸν ἐπικρατοῦσεν ἡ γνώμη ὅτι σὲ μιὰ περίπτωσι τουλάχιστο, ὁ Εὐκλείδης παραδέχεται ὡς ἀληθινὴ μιὰ πρότασι, ἡ ὁποία χρειάζεται ἀπόδειξι, δηλ. στὸ περιώνυμο δωδέκατο ἀξίωμα του. Αὐτὸ σύντομα καὶ μετὰ ἀπλούστερα λόγια, ἀπὸ ἐκεῖνα πού μεταχειρίζεται ὁ ἴδιος, εἶναι ὅτι : ἀπὸ ἓνα δοσμένο σημεῖο, μιὰ καὶ μόνο μιὰ εὐθεῖα

μπορεί να συρθῆ παράλληλη πρὸς μιὰ δοσμένη γραμμὴ, ἀφοῦ προηγουμένως οἱ παράλληλες ἔχουν ὀριστῆ ὡς εὐθεῖες πάνω στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, οἱ ὁποῖες ποτὲ δὲ συναντῶνται ὅσο κι ἂν προεκταθοῦν. Ὁ Εὐκλείδης ὄχι μόνο δὲν τὸ ἀποδεικνύει αὐτὸ μὰ καὶ μεταγενέστερες προσπάθειες γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξουν δὲν πέτυχαν.

Τέλος διάφοροι μαθηματικοὶ τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπόδειξαν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ διαμορφωθοῦν ἀντίστοιχα Γεωμετρικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα χωρὶς τὸ ἀξίωμα αὐτὸ θὰ συμφωνοῦσαν μὲ τὴν ἐμπειρία μας σ' ὅλη τῆς τὴν ἔκταση. Οἱ μὴ Εὐκλείδειες αὐτὲς γεωμετρίες παρέμειναν μ' ὅλα ταῦτα «κάστρα στὸν ἀέρα» ὥσπου ἡ θεωρία τοῦ Ἀϊνστάϊν τοὺς ἔδωκε νέα σπουδαιότητα.

Σχέση μὲ τὶς ὑποθέσεις τῆς γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδη εἶχαν οἱ ὑποθέσεις τῆς Μηχανικῆς τοῦ Νεύτωνος. Ὁ Νεύτων δίδασκε ὅτι κάθε σῶμα θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ μένη σὲ κατάσταση ἠρεμίας ἢ ὁμοιόμορφης κίνησης σὲ εὐθεῖα γραμμὴ, ὥσπου νὰ ἐνεργήσῃ πάνω του κάποια δύναμη· κι ἐξηγοῦσε τὴ βαρύτητα ὡς ἑλκτική δύναμη, πὺ ἀσκεῖ κάθε σῶμα πάνω σὲ κάθε ἄλλο σῶμα μέσα στὸ σύμπαν. Ὁ νόμος τῆς βαρύτητας διατυπωμένος ἀπὸ τὸ Νεύτωνα ἐξηγοῦσεν ἐπιτυχῶς πλεῖστες ἀπὸ τὶς παρατηρούμενες κινήσεις τῶν σωμάτων, πὺ ἀποτελοῦν τὸ ἡλιακὸ σύστημα, καὶ τῶν ἄστρον τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν **δυναδικὰ** συστήματα· ἀλλὰ ἔφερε μαζί του καὶ τὴν ἀκαθόριστη ἰδέα τῆς ἐξ ἀποστάσεως ἐνέργειας καὶ ἐπὶ πλέον δὲ μπόρεσε νὰ ἐξηγήσῃ μιὰ ὀρισμένη μικρὴ λεπτομέρεια στὴν τροχιά τοῦ Ἑρμῆ.

Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας τοῦ Ἀϊνστάϊν, ὄχι μόνο ἐξηγήσεν ἱκανοποιητικὰ τὴ γνωστὴ δυσκολία ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἑρμῆ, ἀλλὰ προεῖπε ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἔπειτα ἐπαλήθευσαν, σχετικὰ μὲ τὴ φανερῆ μετατόπιση τῶν ἄστρον κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἡλιακῆς ἐκλείψεως, καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῶν γραμμῶν στὸ ἡλιακὸ φάσμα. Γι' αὐτὸ τὴν παραδέχτηκαν ὅλοι. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀϊνστάϊν λοιπὸν προϋποθέτει τὴν ἐγκατάλειψη τῆς θεωρίας τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ὅτι εἶναι δηλαδὴ μεταξύ τους ἀνεξάρτητοι καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῶν προτάσεων: Πρῶτα, ὅτι ὁ φυσικὸς κόσμος εἶναι ἓνα τετραδιάστατο **συνεχές**, ἀπὸ τὸ ὁποῖο

κάθε παρατηρητής κατασκευάζει τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο του, σύμφωνα μὲ τὴν κίνησή του τῆ σχετικῆ πρὸς ἄλλους παρατηρητές· καὶ δεύτερο ὅτι ἡ γεωμετρία τοῦ τετραδιάστατου αὐτοῦ «χώρο-χρόνου», παρεκκλίνει ἀπὸ τὴν Εὐκλείδια γεωμετρία στὴν περιοχὴ τῶν μορίων τῆς ὕλης· τὰ μόρια αὐτὰ μὴ ὄντας πράγματι στὴ γεωμετρικὴ ὄψη τους, παρὰ καμπές μόνο στὸ χῶρο-χρόνο. Ἡ θεωρία ἐξηγεῖ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων κάτω ἀπὸ τὴ βαρύτητα ὡς κίνησιν πού συνεπάγεται ἐλάχιστη ἐνέργεια σὲ ἓνα μὴ Εὐκλείδιο συνεχές.

Ἔτσι ἀποφεύγει τὴν ἀνωμαλία νὰ παραδέχεται τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἐνέργεια.

Ἄν καὶ ὁ ἴδιος Ἀϊνστάϊν ἀρνεῖται ὅτι ἡ θεωρία του ἔχει μιὰ κάποια φιλοσοφικὴ χροιά ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, ὁ ἀντίκτυπος πού εἶχε στὴ φιλοσοφία ἦταν μεγάλος.

Οἱ φιλόσοφοι μόνο μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν ἐννοιες σὰν αὐτὴ ἐδῶ : Ἕνας καμπύλος τετραδιάστατος χῶρο-χρόνος. Γιὰ τοὺς μαθηματικούς εἶναι ἀρκετό, τὸ νὰ βγαίνουν σωστὲς οἱ ἐξισώσεις τους καὶ νὰ ἐπαληθεύουν οἱ ὑποθέσεις πάνω στὶς ὁποῖες βασίστηκαν. Ὅπως ὁ Χουάιτχηντ λέει στὸ βιβλίον του, «Εἰσαγωγή στὰ Μαθηματικά», οἱ ὅροι πού μεταχειρίζεται ὁ μαθηματικός, δὲ σημαίνουν κατ' ἀνάγκην, ὅ,τι ὁ κοινὸς νοῦς ὑποθέτει ὅτι σημαίνουν. Ὅπως ὁ Humpty Dumpty στὸ «*Ἡ Ἄλληλη στὴ Χώρα τῶν Παραδόξων*» τοὺς πληρώνει ξεχωριστὰ καὶ τοὺς κάνει νὰ σημαίνουν ἐκεῖνο πού τοῦ ἀρέσει. Ὁ φιλόσοφος ὁμως δεχόμενος τὰ ἀποτελέσματα ὡς ἔγκυρα, ὀφείλει νὰ βρῆ στοὺς ὅρους πού χρησιμοποιήθηκαν, μιὰ σημασία μὲ κάποια νοητὴ σχέση, ὅπως δὴποτε ἔμμεση, πρὸς τὴν πραγματικὴ ἐμπειρία. Στὴν περίπτωση τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας, οἱ ὅροι πού χρησιμοποιοῦνται, εἶναι φανερό ὅτι δὲν περιγράφουν τὸν κόσμον ὅπως τὸν ἀντιλαμβανόμαστε· ὁ «καμπυλωμένος χῶρο-χρόνος» τοῦ σχετικιστῆ, δὲν εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, τὸν ὁποῖο γνωρίζομε ἄμεσα. Ἐξηγῶντας τὴ θεωρία, εἶναι ἀνάγκη νὰ καταλάβωμε ὅτι ἀσχολεῖται μὲ μιὰ σχετικιστικὴ τάξιν, πού δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ περιγραφῆ εὐκόλα, παρὰ μὲ μαθηματικὸ συμβολισμὸ στὸν ὁποῖο τὰ ὀνόματα «Χῶρος» καὶ «χρόνος» μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται με-